

Bost, H., *Pierre Bayle* ([Parijs]: Fayard, 2006, 684 blz., € 27,-, ISBN 2 213 62592 1).

Al in het eerste hoofdstuk van deze omvangrijke biografie legt Hubert Bost zijn kaarten op tafel. Weliswaar weten wij zo goed als niets over de vroege jeugd van Pierre Bayle, zo betoogt Bost, maar het verhaal van David Durand als zou de domineeszoon Bayle van jongs af aan weinig belangstelling aan de dag hebben gelegd voor de protestantse eredienst – liever ging hij jagen – is de wereld in geholpen door zijn tegenstanders, die *le philosophe de Rotterdam* verweten dat hij een verkapte atheïst was. In het volgende hoofdstuk gaat Bost nog verder: zelfs het besluit van de 21-jarige student Bayle om in 1667 katholiek te worden, vloeiende voort uit goed-protestantse overwegingen. Want hij koos niet de ‘voie d’autorité’, maar de ‘voie d’examen’, en het was de overtuigingskracht van de katholieke apologetiek die de jonge intellectueel ertoe bracht zich te bekeren. Die bekering was, zoals bekend, van korte duur, en Bost beschrijft met verve de onzekere periode die volgde. Bayle studeerde in Genève, werd huisleraar in Normandië en Parijs – waar hij zich, eindelijk in een echte wereldstad aangekomen, gekluisterd voelde aan het huishouden van zijn broodheer – en korte tijd was hij hoogleraar filosofie aan de protestantse academie van Sedan. Maar ook in de Ardennen kon hij zijn draai niet vinden. Hij begreep dat het lot van de hugenoten aan een zijden draad hing en opgelucht aanvaardde hij een positie in de Republiek. Door tussenkomst van Adriaan Paets werd hij in 1681 aangesteld als hoogleraar filosofie en geschiedenis aan de dan net opgerichte Illustre School van Rotterdam, een stad die hij de rest van zijn leven niet meer zou verlaten.

Het is ook in de analyse van Bayle’s leven vanaf 1681 dat deze studie duidelijk superieur is aan het boek dat tot heden gold als de standaardbiografie, *Pierre Bayle: Du Pays de Foix à la cité d’Erasmus* uit 1963 van Elisabeth Labrousse. Bost besteedt veel meer aandacht dan zijn voorganger dat deed aan de tweede, Hollandse helft van Bayle’s leven, waarin hij uitgroeide tot een van de invloedrijkste auteurs uit de vroege, Europese Verlichting. Niet alleen heeft Bost de woelingen binnen de Waalse gemeente van Rotterdam nauwkeurig bestudeerd, hij kon bovendien zijn voordeel doen met de rijke oogst aan Bayle-studies van de afgelopen jaren. En hij kiest zelfverzekerd partij in het debat over de strekking van Bayle’s filosofie, die vanaf de vroege jaren tachtig van de zeventiende eeuw tot op de dag van vandaag verwarring heeft gezaaid. Vanaf de publicatie van de *Pensées diverses* (1681), maar zeker ook na het verschijnen van het *Dictionnaire historique et critique* (1697), hebben veel lezers vermoed dat Bayle op zijn minst tot ongelooft *neigde*. Vooral zijn stelling dat atheïsten in staat moeten worden geacht een deugdzaam leven te leiden – en dat overigens ook bleken te kunnen – werd hem zwaar aangerekend, met name door zijn jeugdvriend Pierre Jurieu. Meer in het algemeen droeg ook Bayle’s kritiek op de rationalisering van de theologie niet bij aan zijn populariteit onder de hervormde autoriteiten. En wie het aan de stok kreeg zowel met Jurieu als met Jean Le Clerc, stond binnen de Refuge zo goed als

alleen.

Elisabeth Labrousse was destijds de eerste vooraanstaande specialist die Bayle op zijn woord geloofde, en er op wees dat zowel zijn scheiding van filosofie en theologie als zijn vérgaand scepticisme onderdeel uitmaakte van zijn *fideïsme*. Juist omdat de filosofie, die uitsluitend op de rede kan zijn gebaseerd, niet bij machte is een sluitend antwoord te bieden op essentiële vragen als die van de *theodicée*, dient de filosofische rede op beslissende momenten te wijken voor de kracht van het geloof. Dat geloof, zegt de fideïst die Bayle volgens Labrousse was, moet echter om zichzelf worden aanvaard, en niet vanwege zijn mogelijke redelijkheid. Geloven is nu net *niet* redelijk, maar altijd een blijk van goddelijke genade. Zo werd Bayle plotseling van één van de aartsvaders van de seculiere Verlichting een voorloper van Kierkegaard. Deze interpretatie, die onder anderen door Richard Popkin enthousiast werd ondersteund, is de afgelopen jaren niet zonder tegenspraak gebleven. Met name de jonge Italiaanse historicus Gianluca Mori heeft in een reeks van publicaties, culminerend in zijn even briljante als speculatieve *Bayle philosophe* (1999), een lans gebroken voor een terugkeer naar de klassieke lezing van Bayle als een tot atheïsme neigende vrijdenker.

Bost moet van deze traditionele interpretatie niet veel hebben. Niet alleen is zij in strijd met Bayle's persoonlijke getuigenis en doet zij dus een te zwaar beroep op de creativiteit van de lezer, bovendien trapt Mori volgens Bost in de val van Jurieu, tegen wiens partijdige en selectieve manier van citeren Bayle zelf zo fel in opstand kwam. Maar Bost verwerpt de interpretatie van Labrousse eveneens. Want wie Bayle een fideïst noemt, is gehouden de vraag te beantwoorden hoe *oprecht* dat fideïsme was, en dat probleem laat zich volgens Bost niet langer oplossen en reduceert de interpretatie van Bayle's filosofie tot een *psychologische* kwestie. Daarbij komt volgens Bost nog dat een al te grote nadruk op Bayle's 'strategisch' schrijven in strijd is met de buitengewoon openhartige manier waarop hij met name in de *Éclaircissements* bij het *Dictionnaire* een groot aantal zeer gewaagde posities expliciet verdedigde. Met Labrousse is Bost van oordeel dat we Bayle's scheiding tussen theologie en filosofie volstrekt serieus moeten nemen, maar waar Bayle in zijn filosofie inderdaad naar atheïsme neigt, stelt Bost voor dat op te vatten als een bewijs voor diens conclusie dat de filosofie een inherent beperkte discipline is. Volgens Bost is de spanning in zijn werk reëel en onherleidbaar: Bayle was in laatste instantie 'een calvinistische libertijn'. (462)

Dat Bost in deze biografie zo veel werk maakt van de analyse van Bayle's werk, is maar al te begrijpelijk, want in het leven van Bayle gebeurde nu eenmaal niet zo veel. Bayle leidde een exemplarisch geleerdenbestaan, waarin hij zich zo min mogelijk liet afleiden van de studie. Toegegeven: in het midden van de jaren tachtig van de zeventiende eeuw bracht de dood van zijn broer in een Franse gevangenis hem danig van zijn stuk, en in het begin van de jaren negentig verloor hij door het gekuip van Jurieu zijn positie als hoogleraar, maar daarmee zijn de meest enerverende momenten uit zijn Rotterdamse periode wel verteld. Bosts werkelijke opgave bestond erin Bayle's berucht gecompliceerde ideeënwereld te reconstrueren. De duiding van Bayle's werk is niet in de laatste plaats zo moeilijk, aangezien hij nu eenmaal niet de auteur

was van zoiets als een filosofisch *systeem*. Hij ontwikkelde zijn ideeën in reactie op het werk van anderen en was – heel modern – vooral geïnteresseerd in filosofische *problemen*. De beoordeling van zijn oeuvre vereist daardoor grote kennis van de context waarbinnen het tot stand kwam. Die context, zo laat Bost zien, was en bleef die van de gespannen en soms regelrecht paranoïde Hollandse Refuge. De grote spanningen onder de in Nederland levende hugenoten vloeiden voort uit de internationale, politieke situatie tussen de Glorious Revolution en de Vrede van Rijswijk, de scherpe theologische en filosofische verschillen van inzicht die de Refuge verdeeld hielden en de constante stroom van veelal anoniem gepubliceerde pamfletten, die de onrust alleen maar verder aanwakkerden. Het is de grote verdienste van Hubert Bost dat hij deze buitengewoon complexe context overtuigend heeft gereconstrueerd in een geleerdenbiografie, die overigens leest als een trein.

Wiep van Bunge

Ihalainen, P., *Protestant nations redefined. Changing perceptions of national identity in the rhetoric of the English, Dutch and Swedish public churches, 1685-1772* (Studies in medieval and reformation traditions. History, culture, religion, ideas CIX; Leiden, Boston: Brill, 2005, xvii + 664 blz., €149,-, ISBN 90 04 14485 4).

Politieke relevantie en moderniseringsdrang zijn eigenschappen die niet dikwijls in één adem genoemd worden met de staatskerken onder de confessionele staat. En dat is ten onrechte. In een subtiel, vasthoudend en overtuigend betoog toont Ihalainen aan dat de predikanten van de publieke kerken van Groot-Brittannië, de Republiek der Verenigde Nederlanden en Zweden in de loop van de achttiende eeuw een instrumentele rol vervulden in het herdefiniëren en den volke inscherpen van een concept van de natie. Hij levert daarmee een bijdrage aan de wetenschappelijke discussies over het ontstaan van het natiebegrip. Grof gezegd draait dat om de vraag wanneer we kunnen spreken van nationale identiteiten: is dat voorbehouden aan de negentiende-eeuwse nationale staten met hun uit dienstplichtigen gevormde legers, nationale onderwijswetten en seculiere dagbladers, of ook voor gemeenschappen die de samenhang van de politieke gemeenschap definieerden rond een vorstelijke dynastie en een publieke kerk? Ihalainen wil laten zien hoe de religieus-politieke elites van de vroegmoderne staten in de loop van de achttiende eeuw een seculier discours van de natie ontwikkeld hebben.

De drie landen zijn gekozen omdat zij alle drie een sterke protestantse staatskerk hadden, die bovendien unieke bronnen produceerde voor conceptuele geschiedschrijving: de preek bij gelegenheden van staat. Vooraanstaande predikanten werden aangezocht bij politieke vergaderingen, nationale gedenkdagen en festiviteiten van het vorstenhuis te preken voor koning en parlement, voor de Staten of stedelijke magistraten of voor vorst en Rijksdag. Zij besteedden daarbij aandacht aan de toestand van het land en duiden die in religieuze zin. Ihalainen heeft honderden van dergelijke preken geanalyseerd, en laat zien hoe in het tijdvak tussen de herroeping van het Edict van Nantes in 1685 en de coup van koning Gustavus III van Zweden in 1772 het concept van de natie in alle drie de landen wordt gemoderniseerd.

Na een beschrijving van de aard en functie van de politieke gelegheidspreek analyseert hij, in evenzovele hoofdstukken, telkens in onderlinge vergelijking tussen de drie landen, de betekenissen van tien verschillende natiebegrissen. Hoofdstukken 2 tot en met 6 behandelen traditionele, religieuze betekenisvelden rond de natie als een nieuw Israël, een protestantse natie, een exponent van het internationale protestantisme, een bolwerk tegen het pausdom, en als belichaamd door een protestantse vorst. Hoofdstuk 7 gaat in op de flexibiliteit van het protestantse discours en veranderende definities van de natie. Hoofdstukken 8 tot en met 11 richten zich op het gebruik van verlichte begrippen als patriottisme en vrijheid, en de beschrijving van de natie in economische en natuurrechtelijke termen.